

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Засвоєння теоретичних положень цієї теми сприятиме пізнанню державно-правової дійсності та відповідних процесів, що відбуваються в суспільстві. Держава та право є об'єктом вивчення різних суспільних наук – економіки, філософії, соціології, психології, історії, політології та інших, кожна з яких вивчає ці суспільні явища в межах свого предмета та притаманним лише їй методом. У свою чергу теорія держави та права спрямована на здобуття, узагальнення, систематизацію і використання знань про державно-правову дійсність. Головним її завданням є сприяння через державні і правові інститути повноцінній реалізації особистості та подоланню перешкод цьому, створенню умов для реалізації прав і свобод людини та громадянина.

1.1 Загальна характеристика теорії держави та права як юридичної науки

Розбудова державності України в умовах сьогодення вимагає переосмислення та концептуалізації наукових ідей і поглядів, що торкаються сутності та значення чинників, які впливають на формування правової держави. Розвинена наука, високий рівень освіти та культури, в тому числі й культури управління – це той фундамент, без якого неможливо досягти справжньої незалежності держави¹.

Реалії нового століття зумовлюють невпинне зростання соціальної значущості юридичної науки. За цих умов наукове обґрунтування стає обов'язковою основою ефективності державних рішень, юридична наука набуває рис соціального інституту, покликаним якого є забезпечення стійкого розвитку суспільства, добробуту та прогресу. Усе це передбачає підвищені вимоги до методологічної оснащеності наукових досліджень, пошуку оновлених, відповідних виклику сьогодення світоглядних орієнтирів, осмислення сучасних наукових підходів і конкретних способів теоретичних досліджень².

Поняття «**наука**» включає суму наукових знань про дійсність, що утворюють у сукупності наукову картину світу, а також діяльність з набуття цих знань, метою якої є опис, пояснення та прогнозування розвитку процесів і явищ дійсності, тобто в широкому розумінні – її теоретичне відображення. Термін «наука» вживають для позначення однієї з форм суспільної свідомості, складової частини духовної культури суспільства, системи знань про дійсність, сфери людської діяльності, функцією якої є вироблення та систематизація об'єктивних знань про дійсність, а також для

---

¹ Патон Б. Наука готова стати фундаментом для побудови справді незалежної держави / Б. Патон // Голос України. – 4 квіт. 2014 р. – № 65 (5815). – С. 1 – 12.

² Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В. Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 13 – 14 груд. 2002 р.) / Упоряд. : М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х. : Право, 2003. – С. 3.

найменування окремих галузей наукового знання¹.

Багатоманітність форм прояву світу, в якому існує людина, зумовлює наявність значної кількості наук як відповідних сум знань. Залежно від об'єкта дослідження (характеру знань) науки поділяються на:

– *природничі* – вивчають об'єктивну дійсність, універсальні закони буття, закономірності виникнення та розвитку природи;

– *технічні* – осмислюють засоби та механізми, що створенні людиною з метою покращення умов її життєдіяльності, а також закономірності генези науково-технічного прогресу;

– *суспільні (гуманітарні)* – досліджують закономірності виникнення, розвитку та функціонування суспільства.

З огляду на те, що суспільство є складною категорією, що характеризується наявністю різних суб'єктів, об'єктів і зв'язків, суспільна наука теж є системою та складається з низки самостійних наук: філософії, економіки, історії, соціології, політології, культурології, психології, юриспруденції та ін. Різновидом суспільних наук є юридичні, оскільки об'єктом їх вивчення є держава та право як основні соціальні інститути.

Юридична наука (юриспруденція) – це спеціалізована галузь наукових знань у сфері суспільних наук; наукова діяльність, спрямована на вивчення права в теоретичному і прикладному аспектах, правових форм організації та функціонування держави, суспільства та окремих державно-правових інститутів.

Особливістю юридичної науки порівняно з іншими гуманітарними науками є те, що вона має прикладний характер, покликана обслуговувати практичні потреби правового регулювання суспільних відносин, сприяти вдосконаленню законодавства та юридичної практики. Саме тому юридичні науки відрізняються конкретністю, точністю, виражаються в логічно пов'язаних, формалізованих поняттях, категоріях, наукових конструкціях².

У сучасній юридичній науці представлені різні точки зору стосовно конструювання системи юридичної науки. На підставі аналізу наявних підходів з цього приводу можна зробити висновок про те, що сучасна система юриспруденції включає такі **види (групи, цикли) юридичних наук:**

– *загальнотеоретичні та історичні (історико-теоретичні) юридичні науки* (теорія держави та права, історія держави та права України і зарубіжних країн, історія вчень про державу та право тощо). Ці юридичні науки досліджують основні поняття, категорії праводержавознавства, загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави та права, сутність, форми і типологію останніх, характеризують історичний шлях їх формування, а також погляди науковців, філософів, юристів-практиків на зміст державно-правових явищ тощо³;

¹ Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4 : Н – П. – 2002. – С. 72.

² Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності): навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – С. 52 – 53.

³ Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / С. Л. Лисенков. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 19.

– *галузеві юридичні науки* (конституційна наука або галузь, цивільне, адміністративне, кримінальне, трудове, сімейне та інші), що вивчають та систематизують зміст форм (джерел) права певної галузі. При цьому галузеві юридичні науки утворюють найбільшу за кількісним складом групу юридичних наук. Ураховуючи, з одного боку, генезис суспільних відносин та об'єктивну потребу в їх упорядкуванні нормами права, а з іншого – взаємодію галузевих юридичних наук, виникають і розвиваються нові зв'язки міжгалузевого характеру, а отже, – міжгалузеві юридичні науки;

– *міжгалузеві юридичні науки* (житлове, комерційне, морське, повітряне, митне, екологічне, транспортне право та інші галузі наук). Ці юридичні науки вивчають однорідні суспільні відносини, що виникають у сфері правового регулювання різних галузей права. Вони тісно пов'язані та взаємодіють з галузевими юридичними науками, однак мають притаманний лише їм предмет дослідження. Критерієм виокремлення міжгалузевих юридичних наук є галузі законодавства, що загалом не збігаються з галузями права. В останні десятиліття система комплексних галузей права, а відповідно й міжгалузевих юридичних наук, інтенсивно розвивається, що зумовлюється практичними потребами вивчення певних сукупностей норм права у взаємодії, концентровано, незважаючи на їх різну юридичну природу¹;

– *спеціальні (організаційні) юридичні науки* (державне будівництво та місцеве самоврядування, судові та правоохоронні органи, прокурорський нагляд, адвокатура, нотаріат та інші галузі наук), що безпосередньо досліджують організацію, повноваження, структуру, функції, завдання державних органів і деяких недержавних організацій;

– *прикладні юридичні науки* (криміналістика, кримінологія, судова медицина, судова психіатрія, правова статистика, судова бухгалтерія, оперативно-розшукова діяльність тощо). Ці юридичні науки осмислюють суспільні відносини, що виникають у сфері державно-правової діяльності та потребують спеціальних знань з інших наук. Вони використовують досягнення природничих (фізика, хімія, біологія тощо), технічних (механіка, кібернетика тощо) і гуманітарних (соціологія, психологія, мовознавство тощо) наук;

– *юридичні науки, що вивчають зарубіжні державу та право*. Ці юридичні науки розглядають особливості державного і конституційного ладу, формування та функціонування виборчих систем, державних інститутів, структурних елементів і механізм дії права в зарубіжних країнах, а також здійснюють порівняння правових систем світу. До цієї групи юридичних наук належать такі: конституційне (державне) право зарубіжних країн, римське право, порівняльне правознавство (юридична компаративістика) та інше;

– *міжнародно-правові науки*. Цей вид юридичних наук досліджує суспільні відносини, що врегульовані нормами права у сфері міждержавних відносин. Специфіка цього різновиду юридичних наук зумовлена наявністю іноземних суб'єктів (іноземні держави, державні органи, їх посадові особи та міжнародні організації) і потребою впорядкування відносин між ними. До цього виду

---

¹ Марчук В. М. Нариси з теорії права : навч. посіб / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К. : Істина, 2004. – С. 9.

юридичних наук відносяться науки про міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, європейське право та ін. Розвиток міжнародно-правових наук тісно пов'язаний із загальносвітовою тенденцією посилення інтеграційних процесів і міжнародного впливу на національні правові системи¹.

Таким чином, сучасна юриспруденція є розгалуженою системою знань про державу та право. Кожна юридична наука – це окремий, відносно самостійний елемент системи (структури) юриспруденції. Предмет, методологія, наукові результати кожної юридичної науки є частиною загального предмета, методології юриспруденції, системи юридичних знань у цілому. При цьому дуже важливо, щоб види (групи) юридичних наук адекватно відображали статичну та динамічну картину сучасного життя людини в суспільстві.

Як зазначалося вище, теорія держави та права належить до загальнотеоретичних та історичних наук і завдяки своїм властивостям займає провідне місце в системі юридичних наук.

Теорія держави та права – це загальнотеоретична, фундаментальна юридична наука, що вивчає сутнісні властивості, загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави та права, інших пов'язаних з ними явищ суспільної дійсності, а також здійснює інтеграцію юридичних наук у єдину систему та їх методологічне забезпечення².

Ознаки теорії держави та права:

– є суспільною наукою. Теорія держави та права відрізняється від природничих і технічних наук об'єктом наукового пізнання, яким є такі найважливіші суспільні явища як держава та право. Глибокий зв'язок теорії держави та права простежується з такими суспільними науками як:

- *філософія* (на відміну від філософії, теорія держави та права вивчає не всі закономірності розвитку природи, суспільства та мислення, а виключно закономірності розвитку суспільства в державно-правовій сфері. Використовує її методи (метафізику та діалектику), а також загальні поняття та категорії, такі як: зміст і форма, мета та засіб, теоретичне та практичне, історичне та логічне тощо);

- *соціологія* (соціологія, як і філософія є засобом пізнання будь-яких соціальних явищ, зокрема державно-правових, але соціологія стосовно них будує свої висновки на емпіричному матеріалі (статистичних даних) і соціальних експериментах);

- *політологія* (спираючись на отримані політологією знання про політичну систему суспільства, засоби досягнення політичної влади, теорія держави та права розглядає місце та роль держави в політичній системі суспільства, відмінність держави від інших політичних об'єднань);

- *економіка* (вивчає розвиток економіки суспільства в різноманітні економічні епохи. Поєднання економічних наук і теорії держави та права

---

¹ Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. докт. юрид. наук., проф. акад. АПРН України М. В. Цвіка, докт. юрид. наук., проф. акад. АПРН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – С. 17.

² Теорія держави та права : підруч. / [Є. О. Гіда, С. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. – С. 18.

дозволяє визначити межі втручання держави в економіку, форми взаємодії права та економіки, способи її правового стимулювання).

Взаємодіючи з різними суспільними науками, теорія держави та права одержує відповідні знання про державно-правові явища і використовує їх у своїх дослідженнях¹;

– *є юридичною наукою*. Теорія держави та права вивчає державу і право як самостійні та відносно автономні явища, в їх єдності та органічному зв'язку, взаємній і соціальній обумовленості. Формулюючи базові юридичні поняття та категорії, розглядаючи загальні положення про державу і право, а також соціальні, ідеологічні передумови їх виникнення і розвитку, теорія держави та права посідає чільне місце в системі юриспруденції. Вона надає найширші за обсягом і найглибші за змістом знання про державно-правові явища;

– *є загальнотеоретичною наукою*. Теорія держави та права виявляє її пояснює загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави та права. Їх можна назвати фундаментальними закономірностями, оскільки вони властиві різноманітним державам та їх правовим системам. Наприклад, «людина – право – держава» є закономірним системоутворюючим зв'язком, без якого неможливе законодавче закріплення та державне забезпечення прав і свобод людини². Теорія держави та права перебуває в тісному діалектичному взаємозв'язку з історичними науками. Відмінність між теорією держави та права й історичними науками проявляється в тому, що перша вивчає державу і право як абстрактні явища, які не належать до певного історичного періоду, країни, мислителя. Як результат, історичні науки використовують вироблений теорією держави та права поняттєво-категоріальний апарат, а фахівці-теоретики – напрацювання істориків, зокрема історичний матеріал для своїх узагальнень;

– *характеризується складним предметом вивчення*, що проявляється в дослідженні держави і права в межах однієї науки в їх діалектичній єдності, взаємозв'язку. Сучасна теорія держави та права виходить з того, що право є невідривним від держави. Держава і право – різні суспільні явища, органічного пов'язані між собою, зумовлюють один одного, знаходяться у відносинах нерозривної єдності та взаємного проникнення. Діючи у правових рамках, держава покликана охороняти встановлений у суспільстві правопорядок і застосовувати в передбачених правом випадках примус до правопорушників. У той же час право має верховенство над державою, що зокрема закріплено у ст. 8 Конституції України. Верховенство права проявляється насамперед у домінуванні прав і свобод людини та громадянина, які є невідчужуваними, непорушними і такими, що не можуть бути ні анульовані, ні звужені державою;

– *є узагальнюючою (синтезуючою) наукою*. До складу теорії держави та права входять не лише знання, одержані цієї наукою, а й в узагальненому вигляді наукові здобутки інших юридичних наук, що вивчають різні аспекти державно-правової дійсності. Виступаючи стосовно галузевих і спеціальних

¹ Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. I. Актуальні проблеми теорії держави: навч. посіб. / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Лєгуша та ін.]. – 2-е вид., стереот. – К.: КНТ, 2008. – С. 14.

² Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скаун; пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – С. 10.

юридичних наук узагальнюючою та спрямовуючою наукою, теорія держави та права потрібна також для розроблення достатньо вузьких проблем, що стоять перед цими науками. Вона синтезує висновки галузевих знань, залучає їх до арсеналу власних наукових ідей. Тому здійснювана нею інтеграція юридичних наук сприяє їх взаємозбагаченню, а загальна картина державно-правової дійсності стає більш цілісною¹;

– *є методологічною наукою*. Загальні та специфічні закономірності, методи і принципи наукового пізнання, поняття та категорії, що вироблені теорією держави та права, використовуються іншими юридичними науками як засоби дослідження власного предмета, методологічні орієнтири для вирішення своїх завдань. Особливу роль виконує єдиний для всієї юриспруденції поняттєво-категоріальний апарат, що формується теорією держави та права²;

– *є фундаментальною наукою*. Наукові дослідження, проведені в межах теорії держави та права, мають теоретичний, методологічний, прогностичний і міждисциплінарний характер. Для теорії держави та права властивий високий рівень наукових узагальнень, вона містить положення, що утворюють теоретичну і методологічну базу (фундамент) юриспруденції, об'єднує юридичні науки в єдину, цілісну, внутрішньо узгоджену систему. У цьому контексті теорія держави та права – фундаментальна галузь правознавства, що виконує в її системі приблизно таку ж роль як математика, біологія чи фізика у сфері різних груп природничих наук³.

Таким чином, теорія держави та права в системі юридичних наук є фундаментальною, методологічною юридичною наукою, визначає загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ, генерує загальноправові принципи, методику осмислення окремих сфер правової дійсності, розробляє юридичну термінологію загальнонаукового використання. З огляду на це, теорія держави та права є важливим джерелом правового прогресу, впливає на розвиток юридичного мислення і зростання правової активності як усього суспільства, так і кожної особи в ньому. При цьому місце теорії держави та права в системі юридичних наук визначають її об'єкт і предмет як істотні характеристики процесу наукового пізнання.

Об'єкт теорії держави та права – це держава і право як взаємопов'язані та взаємодіючі явища соціокультурної реальності.

Кожна юридична наука, досліджуючи державу і право загалом, акцентує увагу на окремих аспектах державно-правової дійсності, що і складають предмет цієї науки. Тобто предметом конкретної юридичної науки є відповідна частина об'єкта юридичних наук – держави та права. Саме предмет науки є підставою для диференціації юриспруденції на різні галузі наукових знань.

Теорія держави та права належить до фундаментальних юридичних наук.

¹ Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / [О. В. Зайчук, А. П. Засць, В. С. Журавський та ін.] ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 32 – 33.

² Малько А. В. Теория государства и права. Элементарный курс : учеб. пособ. / А. В. Малько, В. В. Нырков, К. В. Шундилов. – 3-е изд. стер. – М. : КНОРУС, 2009. – С. 10.

³ Байтин М. И. О методологическом значении и предмете общей теории государства и права / М. И. Байтин // Государство и право. – 2007. – № 4. – С. 9.

Тому її предметом є загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права. Теорія держави та права розглядає не конкретні держави та їх національне право й законодавство, а виокремлює загальне, те, що їх об'єднує.

У сучасній юридичній літературі існують різні підходи до визначення предмета теорії держави та права. На підставі аналізу наявних позицій з цього приводу є всі підстави стверджувати, що **предмет теорії держави та права** – це сутнісні властивості, загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави та права, а також інших пов'язаних з ними явищ суспільної дійсності.

У структурі предмета теорії держави та права можна виокремити такі дві **суттєві складові**:

– сутнісні властивості (сутність, соціальне призначення) держави та права, а також інших пов'язаних з ними явищ суспільної дійсності;

– найбільш загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, а також інших пов'язаних з ними явищ¹.

Методологія теорії держави та права – це багаторівнева система принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності у сфері дослідження сутнісних властивостей, розвитку та функціонування держави і права, інших пов'язаних з ними явищ суспільної дійсності, а також вчення про цю систему.

Основною «структурною» одиницею методології є метод. Термін «метод» (від лат. methodus – прийом, спосіб, метод) незалежно від конкретної науки, галузі знань чи навчальної дисципліни означає *спосіб (прийом), за допомогою якого з'ясовується предмет цієї науки, досягається певна мета та вирішуються відповідні завдання. Метод як засіб пізнання – це спосіб відображення та відтворення в мисленні предмета, що вивчається*. На відміну від предмета дослідження, який дає відповідь на запитання, що досліджує та чи інша наука, метод характеризує, як саме, за допомогою яких способів, засобів і прийомів це відбувається².

Поняття методу введено в науковий обіг ще в сиву давнину, інтерпретуючи його як шлях дослідження, теорію, вчення, спосіб досягнення якої-небудь мети, вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності. Найвідоміші вчені надавали методам пізнання важливе значення. Так, загальновідомим є вислів англійського філософа XVII ст. Ф. Бекона, який порівнював метод з ліхтарем, який освітлює шлях ученому, вважаючи, що навіть кульгавий, який йде з ліхтарем по дорозі, випередить того, хто біжить у темряві по бездоріжжю³. Застосування науково обґрунтованих методів є важливою умовою набуття нових істинних наукових знань. Головні елементи методу такі: принципи,

¹ Теорія держави та права : підруч. / [С. О. Гіда, С. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. С. О. Гіди. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. – С. 22 – 23.

² Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус ; Р. Корнута (пер., адапт., прикл. з права України і список термінів). – К. : Реферат, 2004. – С. 10.

³ Машков А. Проблеми теорії держави та права. Основи : курс лекцій / А. Машков. – К. : Четверта хвиля, 2008. – С. 134.

правила, прийоми, способи, засоби та операції.

З урахуванням зазначених вище міркувань, **метод теорії держави та права** – це сукупність прийомів, способів і засобів дослідження, за допомогою яких пізнаються державно-правові явища у процесі їх виникнення, розвитку та функціонування¹.

При цьому стосовно питання про систему методів юриспруденції взагалі й теорії держави та права зокрема єдності серед учених-юристів немає². На підставі осмислення різних позицій з цього приводу, можна зробити висновок про те, що **система методів теорії держави та права** включає такі складові:

- загальні методи мислення;
- філософські методи;
- загальнонаукові методи;
- конкретно-наукові (неюрідичні та юридичні) методи.

Загальні методи мислення – це способи дослідження, що притаманні як науковому (теоретичному) пізнанню, так і практичній та буденній діяльності (практичному пізнанню). До **загальних методів мислення**, що застосовуються під час пізнання предмета теорії держави та права, належать:

– **аналіз** – це уявне розчленування з метою вивчення цілісного предмета на складові частини (аспекти, ознаки, елементи тощо). Так, за допомогою аналізу виявляється внутрішня «конструкція» держави або права, створюються відповідні умови для утворення їх понять;

– **синтез** – це уявне поєднання частин предмета в єдине ціле. Аналіз і синтез перебувають у нерозривній єдності, вони взаємопов'язані та взаємообумовлені: аналіз завжди допускає синтез, а синтез – аналіз. Завдяки синтезу формується загальне уявлення про істотні ознаки, зміст та обсяг понять держави і права та їх структурних частин;

– **абстрагування** – це уявне виокремлення істотних ознак предмета та їх відокремлення від множини інших властивостей. Результат абстрагування називається абстракцією. Будь-яке поняття є абстракцією. Широке використання цього методу в теорії держави та права є цілком обґрунтованим, оскільки одним з головних завдань останньої є формування та вдосконалення поняттєво-категоріального апарату юриспруденції;

– **узагальнення** – це такий логічний спосіб, завдяки якому здійснюється уявний перехід від одиничного до загального через об'єднання однорідних предметів, зокрема держави і права, в класи на основі їх спільних ознак;

– **індукція** – це метод дослідження та спосіб мислення, в якому загальний висновок формується на основі конкретних посилань. Так, вивчаючи норми права, що закріплюють форму державного правління (індуктивно), можна визначити, якою вона є – монархічною або республіканською;

– **дедукція** – це метод дослідження та спосіб міркування, за допомогою якого із загальних посилань з необхідністю слідує висновок конкретного

¹ Гусарев С. Д. Теорія права і держави : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К. : Правова єдність, 2008. – С. 21.

² Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. I. Актуальні проблеми теорії держави : навч. посіб. / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Лєгуша та ін.]. – 2-е вид., стереот. – К. : КНТ, 2008. – С. 46 – 47.

характеру. Наприклад, осмислюючи юридичну природу певної галузі права, можна попередньо з'ясувати особливості її окремих норм права;

– *аналогія* – це метод дослідження, згідно з яким на основі подібності об'єктів дійсності, в тому числі держави та права, за одними ознаками робиться висновок про схожість цих предметів й за іншими ознаками¹.

У свою чергу **філософські методи** – це вищий рівень пізнання, система «м'яких» принципів, операцій, прийомів, що розташовані на найвищих «поверххах» абстрагування. Будучи універсальними за своїм змістом, вони визначають лише найзагальніші напрями дослідження, його основну мету. Через складність філософського знання класифікація методів його пізнання багато в чому залежить від характеристики філософських теорій і концепцій, кожній з яких зазвичай притаманний власний метод пізнавальної діяльності (герменевтичний, феноменологічний, аксіологічний тощо). Серед **філософських методів** як найбільш загальних і універсальних методів пізнання предмета теорії держави та права виокремлюють:

– *діалектичний метод* – це універсальний метод, в основі якого лежить *діалектика*, тобто вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення. Діалектика становить цілісну систему категорій, законів і принципів мислення та діяльності, які відображають єдність і цілісність загальних характеристик реального світу, що розвивається. Вона дає можливість охопити світ у його цілісності, визначити місце досліджуваної проблеми серед множини інших, її зв'язку з ними тощо. Відповідно до вимог діалектичного методу, всі державно-правові явища мають розглядатися у взаємному зв'язку між собою та суспільним життям. Вони вивчаються не у статичності, а в динаміці, на основі відповідних *законів діалектики*: а) закон єдності та боротьби протилежностей (наприклад, аналіз правомірної поведінки та правопорушення в межах правової поведінки); б) закон про перехід кількісних змін у якісні (наприклад, розширення та звуження сфери державного соціального забезпечення фактично сприяють зміні історичного змісту держави); в) закон заперечення заперечення (наприклад, у правовій системі сучасної України присутні елементи нової та минулої системи). Водночас **категорії діалектики** – це гранично абстрактні поняття, що відображають найбільш загальні й суттєві властивості, сторони, зв'язки і відносини реальної дійсності та пізнання. Для теоретичного осмислення держави і права такими категоріями є: причина та наслідок, зміст і форма, сутність і явище, ціле та частина, абстрактне та конкретне, необхідність і випадковість тощо².

Загальнонаукові методи – це наукові методи, що використовуються переважно більшістю або всіма соціально-гуманітарними науками. До загальнонаукових методів, що застосовуються під час пізнання предмета теорії держави та права, належать:

– *історичний метод* – це загальнонауковий метод, що передбачає пізнання певного об'єкта через призму структурних і функціональних процесів його

¹ Жеребкін В. С. Логіка : підруч. / В. С. Жеребкін. – 10-те вид., стер. – К. : Знання, КОО, 2008. – С. 196.

² Бачинін В. А. Філософія права : словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 193.

виникнення та розвитку. Цей метод відіграє важливу роль у пізнанні держави і права, оскільки поза історичним контекстом, що пов'язує явища та процеси сучасності з тими процесами й явищами, які їм передували, та тими, що виникнуть на їх основі в перспективі, неможливо пізнати сучасність. Використання історичного методу дає змогу прослідкувати логіку змін у процесі розвитку держави та права, еволюцію правового регулювання, з'ясувати, під впливом яких факторів з'являлися конкретні форми (джерела) права тощо;

– *системний метод* – це загальнонауковий метод, що використовується при дослідженні та конструюванні складних і надскладних об'єктів. У сучасній науці під поняттям «система» розуміється сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія; множинна взаємопов'язаних елементів, які у своїй органічній єдності утворюють нову якість. Застосування системного методу дозволяє розглядати державно-правові явища як цілісну сукупність різноманітних елементів (складових), що взаємодіють між собою та навколишнім середовищем¹;

– *функціональний метод* – один з базових у теорії держави та права. Його сутність відображається у виокремленні форм взаємодії різноманітних суб'єктів або елементів і з'ясуванні їх місця та значення (функції). За допомогою цього методу можна простежити не стільки дію всієї системи, скільки функціонування її окремих ланок у їх зв'язку та залежності, а також визначити «провідну» ланку в державному механізмі, правовому регулюванні і, навпаки, побачити ділянку менш «дієву», недосконалу, що потребує змін. Такий метод надає змогу виявити зміни, що відбуваються в державному механізмі, системі права тощо²;

– *синергетичний метод* – це такий метод, за якого державно-правові явища вивчаються як системи, що самоорганізуються, виникнення і зміна яких ґрунтується на випадкових процесах, особливо в їх нестабільних, кризових станах. Поняттєвий апарат цього методу утворюють поняття нерівноваги, кризи, еволюції, відхилення, самоорганізації, нелінійності, ймовірності випадку, параметра порядку тощо³;

– *структурний метод* – це спосіб пізнання, що властивий різноманітним теоріям і дослідженням, головним об'єктом яких є структура соціальних, правових і державних систем, а також їх елементів. За допомогою структурного методу осмислюють залежність поведінки суб'єктів, виходячи з їх становища, місця та ролі в державно-правових організаціях. Зокрема проблеми структури правового статусу, державного апарату тощо;

– *інституціональний метод* – орієнтований на вивчення сталих форм організації та регулювання життя суспільства. Соціальну поведінку людей

¹ Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. – 2000. – № 3. – С. 42.

² Білозьоров Є. В. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні : [монографія] / Є. В. Білозьоров, В. І. Вишковська. – К. : ФОРМ Кандиба Т. П., 2015. – С. 34.

³ Шундиків К. В. Синергетический подход в правовой науке: проблемы адаптации / К. В. Шундиків // Правоведение. – 2008. – № 1. – С. 149; Джу́жа О. М. Щодо можливості вивчення правових явищ з позиції синергетики / О. М. Джу́жа, Ю. Ю. Орлов, Р. А. Каложний // Право і суспільство. – 2009. – № 2. – С. 11.

досліджують у тісному зв'язку з існуючою системою соціальних нормативів та інститутів, що забезпечують свідоме впорядкування та організацію діяльності соціальних суб'єктів, відтворення повторюваних і найбільш стійких зразків поведінки, навичок, традицій. Кожний соціальний інститут входить до певної соціальної структури, організовується для виконання тих або інших суспільно значущих цілей і функцій. Тим самим загальнотеоретичне дослідження передбачає вивчення державних і правових інститутів: органів держави, форм правління, державного устрою, державних режимів, інститутів права тощо¹.

Конкретно-наукові методи – застосовуються окремими групами наук. Вони є сукупністю, комбінацією частини пізнавальних прийомів, набір яких залежить від природи об'єкта та умов процесу пізнання. Конкретно-наукові методи, які використовуються в теорії держави та права поділяються на дві підгрупи: **неюрідичні** та **юрідичні**.

Так, ускладнення і розширення предмета дослідження, нові запити практики змушують теорію держави та права використовувати неюрідичні конкретно-наукові методи, які розроблені в межах інших наук (соціології, психології тощо). Водночас проникнення в теорію держави та права методів дослідження, притаманних іншим наукам, не є суто формальним, механічним процесом, а супроводжується їх відповідною перебудовою, трансформацією до специфіки об'єктів державно-правової дійсності. До підгрупи **неюрідичних конкретно-наукових методів** теорії держави та права належать:

– *конкретно-соціологічний метод* – виражається в осмисленні держави та права не на рівні абстрактних понять, а на основі реальних соціальних фактів, сформованих у суспільстві правил. Цей метод включає такі прийоми як анкетування, опитування, інтерв'ювання, соціальний експеримент, аналіз документів, вивчення та збирання статистичних даних. Конкретно-соціологічний метод використовується для визначення ефективності дії державно-правових інститутів на суспільні відносини, виявлення протиріч між законодавством і потребами соціального розвитку. У цілому конкретно-соціологічний метод підвищує науковий потенціал теорії держави та права, ефективність її впливу на суспільні відносини;

– *статистичний метод* – передбачає опрацювання кількісних показників, що об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції розвитку державно-правових явищ у наукових чи практичних цілях. Цей метод набуває особливого значення під час вивчення масових явищ, наприклад, злочинності, юридичної практики, діяльності державних органів та ін. Статистичні дослідження державно-правових явищ охоплюють три стадії: збирання статистичного матеріалу, зведення його за єдиним критерієм та опрацювання;

– *психологічний метод* – дає можливість вивчати правову свідомість (суб'єктивне ставлення людей до права і державно-правових явищ) та її роль у правовому вихованні населення з метою формування в людей позитивного свідомого ставлення до правового регулювання.

---

¹ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності): навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 82.

У свою чергу **юридичні конкретно-наукові методи** – це способи пізнання, що напрацьовані та використовуються для вирішення конкретних завдань у межах юриспруденції. До **юридичних конкретно-наукових методів** теорії держави та права належать:

– *спеціально-юридичний метод* – це конкретно-науковий спосіб пізнання, сутність якого полягає в описі явищ державно-правової дійсності за допомогою юридичної термінології, висвітленні діяльності соціальних суб'єктів з погляду юридичних моделей поведінки, з позиції законного або протиправного, обов'язкового або можливого. У ході такого описування здійснюється реконструкція фактів та явищ державно-правової дійсності, їх юридична оцінка, виявляються тенденції і закономірності юридичної практики, а також удосконалюється юридична термінологія;

– *теоретико-юридичний метод* – це конкретно-науковий спосіб мислення, під час якого використовуються існуючі юридичні теорії та поняття, що відбивають основний зміст державно-правової дійсності, її структуру та закономірності розвитку. Властивий правовим теоріям і поняттям внутрішній логічний зв'язок дає можливість здійснювати теоретичний аналіз об'єкта дослідження без безпосереднього звернення до нього. У дослідницькому процесі виокремлення власне об'єкта вивчення досягається тільки на основі його теоретичного аналізу, виділення серед елементів соціальної дійсності лише тих, що стосуються предмета пізнання¹;

– *порівняльно-правовий метод* – це зіставлення державно-правових явищ за конкретними подібними властивостями, в результаті якого виявляють спільне та відмінне між цими явищами. Метод порівняння має науковий характер лише тоді, коли порівнюють не випадковості, а закономірні й типові факти державно-правової дійсності, що мають достатній ступінь достовірності. Шляхом порівняння державно-правових явищ за єдиними критеріями (за часом, суб'єктами, обсягом та інше) виявляються їх загальні та особливі ознаки. У теорії держави та права порівняльно-правовий метод спрямований на виявлення подібних і відмінних ознак між державно-правовими системами різних країн, їх елементів (галузей, інститутів і норм права або органів держави, інших державних інституцій), а також загальних і специфічних закономірностей їх виникнення, розвитку та функціонування.

Таким чином, кожен науковий метод, який використовується в наукових дослідженнях у галузі теорії держави та права має свою сферу застосування та відображає певний аспект дослідження. Відтак, методи можуть бути ефективними лише в сукупності, натомість необґрунтоване ігнорування якогось окремого способу теоретичного пошуку здатне привести до недостовірного наукового результату.

Особливості теорії держави та права, місце і роль у системі суспільних та юридичних наук найбільш повно і конкретизовано розкриваються через поняття та види функцій цієї юридичної науки, які вона виконує, впливаючи на

---

¹ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності): навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 88 – 89.

державно-правову дійсність. Завдяки функціям можна простежити шляхи розвитку системи загальнотеоретичних знань, їх вплив на сукупність суспільних відносин, наукове і практичне значення результатів наукових досліджень, завдання, що стоять перед теорією держави та права.

Термін «**функція**» (від лат. *functio* – виконання, здійснення) означає *напрямок діяльності, спосіб діяння об'єкта, спрямований на досягнення певного результату*. Кожна з юридичних наук, у тому числі й теорія держави та права, виконує характерні власне їй специфічні функції, що визначаються предметом цієї юридичної науки, а з іншого боку, – спираються на суспільне життя та практичну діяльність, взаємодіючи з іншими юридичними науками¹.

У наукових джерелах представлені різні підходи до визначення поняття функцій теорії держави та права². Узагальнюючи наявні точки зору з цього приводу, можна зробити висновок, що **функції теорії держави та права – це основні напрями її наукової та навчальної дії на державно-правову дійсність, що визначають і характеризують сутність, зміст, соціальне призначення, завдання і мету теорії держави та права в системі юридичних наук**.

До **функцій теорії держави та права** як фундаментальної юридичної науки належать такі:

– *онтологічна* (від лат. *ontos* – суще, *logos* – вчення) – виявлення сутності явищ і процесів державного та правового життя суспільства, об'єктивних умов їх існування. Теорія держави та права не лише вивчає в узагальненій формі державно-правові явища, а й пояснює об'єктивні процеси їх розвитку, з'ясування, які закономірності знаходяться в основі цих процесів;

– *гносеологічна* (від лат. *gnoseos* – знання, *logos* – вчення) – теоретичне пізнання, відображення держави та права на рівні їх загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування; формування загальних уявлень про окремі державні та правові інститути; констатація сучасного стану генези державності та правової дійсності. Процес пізнання держави і права є безперервним, оскільки протягом історії людства ці явища постійно розвиваються, що вимагає обов'язкового оновлення уявлень про державно-правову дійсність;

– *евристична* (від лат. *heurisko* – знаходжу; евристика – мистецтво знаходження істини, нових відкриттів) – виражається в тому, що теорії держави та права притаманна певна система логічних прийомів і методологічних правил дослідження, які дозволяють їй не лише пізнавати «наявність» буття, його тенденції, але й відкривати нові закономірності в розвитку держави та права;

– *прогностична* (від лат. *prognōsis* – передбачення, пророкування) – наукове передбачення подальшого розвитку держави та права на основі адекватного відображення їх об'єктивних закономірностей; визначення перспектив розвитку державної та правової систем шляхом висунення гіпотез і

¹ Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. І. Актуальні проблеми теорії держави: навч. посіб. / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша та ін.]. – 2-е вид., стереот. – К.: КНТ, 2008. – С. 32.

² Теорія держави і права: державний іспит / Ю. М. Оборотов, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижанівський, Л. Г. Матвєєва. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 15; Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навч.-методич. посіб. / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2008. – С. 9.

прогнозів, аналізу альтернатив. Крім того, виконуючи функцію наукового передбачення, теорія держави та права виявляє проблеми, що постануть перед правом і державою в майбутньому, аби скорегувати еволюцію цих явищ у потрібному для суспільства напрямі¹;

– *аксіологічна* (від лат. *axia* – цінність, *logos* – вчення) – оцінювання фактів (явищ і процесів) державного та правового життя суспільства, співвідношення права і моралі, міри гуманності. Ця функція теорії держави та права зводиться до виявлення цінності права як міри свободи, рівності та справедливості, правової оцінки чинного законодавства, діяльності держави;

– *методологічна* (від лат. *metodos* – шлях дослідження, *logos* – вчення) – виражається у формуванні поняттєво-категоріального апарату системи юридичних наук, створенні універсальної юридичної мови, що реально забезпечує одноманітність у класифікації та оцінці явищ фахівцями різних галузей права. Особливості методологічної функції полягають також у тому, що теорія держави та права надає юридичного змісту загальнонауковим методам, створює систему спеціальних методів, використовує галузеві методи, сприяє обміну інформацією між юридичними науками щодо методологічних знань;

– *ідеологічна* (від лат. *idea* – поняття, ідея, *logos* – вчення) – означає вироблення фундаментальних ідей про шляхи прогресивного розвитку держави та права, що впливають на правову свідомість громадян і суспільства. Ідеологічна функція безпосередньо пов'язана зі світоглядним значенням теорії держави та права, що полягає в розробці основоположних ідей і концепцій державно-правової політики²;

– *виховна* – сприяє підвищенню рівня правової культури населення, оскільки надає знання про закономірності, сутність і соціальне призначення держави та права в сучасному суспільстві, обґрунтовує необхідність і доцільність неухильного дотримання та виконання норм права, активної участі у справах держави. Виховна функція, впливаючи на волю, свідомість і поведінку суб'єктів права, поряд з формуванням правової свідомості та правової культури виробляє почуття необхідності правомірної поведінки, що є важливою гарантією забезпечення законності та правопорядку³;

– *комунікативна* (лат. *comunicare* – роблю спільним; повідомляю; з'єдную) – забезпечує передачу нових знань із сфери загальнотеоретичних наук юридичним і, навпаки, дотримання оптимальних темпів приросту та вдосконалення юридичних знань, запобігання дублюванню наукових досліджень та утворенню прогалін в юридичних знаннях. Ця функція теорії держави та права, по-перше, сприяє запозиченню юридичною наукою новітніх досягнень інших галузей знання та їх адаптації до її потреб; по-друге, створює умови для найкращої циркуляції інформативних потоків між різними галузями юридичної науки з метою їх взаємодії та взаємозбагачення⁴;

¹ Шемшученко Ю. С. Юридична наука України на сучасному етапі / Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін // Правова держава. – 2005. – Вип. 16. – С. 9.

² Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / С. Л. Лисенков. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 18.

³ Теліпко В. Е. Універсальна теорія держави і права : підруч. / В. Е. Теліпко. – К. : БІНОВАТОР, 2007. – С. 26.

⁴ Марчук В. М. Нариси з теорії права : навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К. : Істина, 2004. – С. 25.

– *прикладна (практична, науково-прикладна, практично-прикладна, практико-орієнтуюча)* – полягає у виробленні рекомендацій для практичного вирішення складних завдань державно-правового будівництва; реалізується через розробку проектів нормативно-правових актів, концепцій реформування державних і правових інститутів, аналіз та узагальнення юридичної практики. Ця функція зорієнтована на розв’язання практичних питань не тільки з позицій спеціальних, а й загальнотеоретичних уявлень, сприяє використанню теоретичних положень як засобу осмислення правової дійсності в усій багатоманітності її проявів, мінімізації можливості юридичних помилок, підвищенню ефективності дії державних, зокрема правоохоронних органів;

– *інтеграційна (системоутворююча)* – виявляється в тому, що теорія держави та права об’єднує всі юридичні науки у злагоджену, гармонійну пізнавальну систему і визначає її єдність. У процесі реалізації цієї функції відбувається інтеграція юридичних явищ і положень інших юридичних наук у загальнотеоретичні поняття, що мають абстрактний характер, а також формулюються їх дефініції, основні риси і загальні закономірності розвитку та функціонування. Ці юридичні поняття та їх доктринальні дефініції становлять каркас усієї юридичної науки, оскільки в концентрованій формі генерують спільні, найістотніші ознаки головних державно-правових явищ¹;

– *пропедевтична* (від давньогрец. προπαιδείω – попередньо навчаю) – теорія держави та права є своєрідним вступом до вивчення інших юридичних дисциплін, дозволяє сформулювати системні знання про юридичні науки в цілому та опанувати їх на глибинному рівні².

В юриспруденції, на відміну від інших наук, виявляється стійка тенденція до узагальнення знань. Постійна диференціація юридичного знання неминуче призводить до протилежного процесу – його інтеграції. Існування галузевих і прикладних юридичних наук є необхідною передумовою виникнення та розвитку юриспруденції, що давала б цілісне уявлення про державу і право. Такою є насамперед енциклопедія права, що йде шляхом узагальнення знань, об’єднання всього фактичного матеріалу в одній загальній системі. Філософія права, навпаки, прагне дедуктивно вибудувати вчення про право. Нарешті, загальна теорія права ставить собі за мету виявити та обґрунтувати загальні основи права з накопиченого галузевими та прикладними юридичними науками теоретичного та емпіричного матеріалу.

Таким чином, видається необхідним і доречним розпочинати вивчення юриспруденції саме з теорії держави та права, що є своєрідним вступом до вивчення інших юридичних дисциплін. Окрім того, в юридичній літературі наголошується на вступній природі теорії держави та права, оскільки саме вона вводить суб’єкта навчання у світ юриспруденції, створює підґрунтя для вивчення інших юридичних наук, з неї розпочинається опанування юридичної професії.

¹ Теорія держави та права : підруч. / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОРМ О. С. Ліпкан, 2011. – С. 36 – 39.

² Теорія держави і права : підруч. / [Ю. А. Ведерніков, І. А. Сердюк, О. М. Куракін та ін.] ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 19.

Слід розрізняти теорію держави та права як науку і навчальну дисципліну. По-перше, теорія держави та права як навчальна дисципліна повністю базується на здобутках теорії держави та права як науки. По-друге, в них різні цілі, завдання та суб'єкти. Так, мета навчальної дисципліни теорії держави та права полягає в доведенні до здобувачів вищої освіти за допомогою методичних прийомів освітнього процесу вже здобутих наукою та апробованих практикою знань, мета науки – це зростання, накопичення нових відомостей ученими-дослідниками з використанням усього методологічного арсеналу. По-третє, навчальна дисципліна теорії держави та права більш суб'єктивна, ніж наука. Система теорії держави та права як науки обумовлена реальною системою досліджуваних нею державно-правових явищ і максимально до неї наближена.

Теорія держави та права – це одна з найбільш складних навчальних дисциплін, що вивчаються здобувачами вищої освіти за спеціальністю «Право» на першому курсі. Основними завданнями вивчення дисципліни «Теорія держави та права» є формування в майбутніх юристів загальних знань про державу та право, а також оволодіння юридичною термінологією, формування високого рівня професійної правосвідомості та правової культури.

Метою навчальної дисципліни «Теорія держави та права» є набуття здобувачем вищої освіти вмінь і навичок стосовно питань (проблем), що пов'язані із закономірностями виникнення, розвитку та функціонування державно-правових явищ у суспільстві; забезпечення майбутніх фахівців-юристів науково обґрунтованими формами і методами роботи в нормотворчій діяльності, при здійсненні систематизації чинного законодавства, у процесі правореалізаційної діяльності, узагальненні юридичної практики, проведенні профілактичної, оперативно-розшукової, виховної роботи та інших практичних діях.

1.2 Основні теорії виникнення держави

Ще з глибокої давнини люди стали замислюватись над питаннями про причини і шляхи виникнення держави. Створювалось безліч теорій, які по-різному відповідали на це питання. Багато з цих теорій пояснюються історичними і соціальними умовами, в яких жили та працювали їх автори, різноспрямованістю ідеологічних та філософських позицій, якими вони керувались. Держава – це явище багатогранне і жодна з теорій не може повністю пояснити причини виникнення держави.

Виникнення держави спричинено потребою суспільства зберегти свою цілісність в умовах його розшарування на нерівні за своїм соціальним станом верстви, у здійсненні ефективного соціального управління за умов зростання населення, заміни безпосередніх родоплемінних зв'язків на соціальні відносини, опосередковані продуктами виробництва тощо.

Держава як феномен людського суспільства цікавила і цікавить мільйони людей, які намагаються зрозуміти, чим було зумовлене її становлення, в чому її призначення. Історія політико-правової думки знає значну кількість спроб знайти причини і з'ясувати умови виникнення держави. У дослідників ніколи не було єдності в поглядах на цю проблему, що зумовило появу багатьох теорій

походження держави.

Міфологічна теорія походження держави, що виникла в період формування первісного людського суспільства. Її основа – *міф* (давньогрец. μῦθος), що виступає своєрідним еквівалентом науки, первісною формою суспільної свідомості. У її межах можна виокремити:

– *давньоіндійську теорію походження держави*, згідно з якою Бог Індра встановив і підтримує космічний та земний порядки, закон (*дхарму*) і звичай (*риту*);

– *давньокитайську теорію походження держави*, відповідно до якої за волею божественного Неба в Піднебесній з'явилися держава, її глава – імператор, син Неба, порядок, влада та правила поведінки;

– *давньогрецьку теорію походження держави*, що знайшла своє обґрунтування у працях Платона. Держава з'являється після перемоги Олімпійських богів над титанами. Вони, кинувши жереб, поділили землю. Боги Афіна та Гефест, яким випала Аттика, запровадили демократичний режим, Посейдон, отримавши Атлантиду, встановив монархічне спадкове правління.

Релігійна теорія держави, що має своєю основою уявлення про надприродне божественне походження держави, влади, законів. Характерною рисою цих теорій є відсутність розмежування понять «суспільство» та «держава».

Класична теологічна теорія (Аврелій Августин, Тома Аквінський). Ця теорія отримала широке розповсюдження за часів феодалізму. Її сутність полягає в тому, що держава є результатом прояву божественної волі, практичним втіленням влади бога на землі. На думку богословів, будь-яка світська влада похідна від влади церкви, влади релігійних організацій, а народ повинен беззаперечно підкорятися державній волі як прояву волі божественної.

Сучасна теологічна теорія обґрунтована у ХХ ст. (Ж. Маритен, А. Ауер, Е. Вольф, Ф. Харст). Сутність теорії: причиною виникнення держави та права є Бог, який створив людину розумною, вольовою, творчою істотою, здатною до вдосконалення суспільного порядку. На теперішній час теологічна концепція про державу є досить впливовою в католицькому світі, оскільки вважається офіційною доктриною держави Ватикан.

Патріархальна теорія (Арістотель, Г. Філмер, М. Михайловський). Згідно з цією теорією держава виникла внаслідок розростання патріархальної сім'ї. Так, Арістотель стверджував, що держава – найкраща форма людського спілкування, яка створюється з метою досягнення загального блага. Влада монарха – природне продовження влади батька (патріарха), який піклується про членів своєї сім'ї та забезпечує їхню покійність.

Патерналістична теорія Конфуція (*патер* – батько) має багато спільних рис з поглядами Арістотеля: влада глави держави тотожна владі голови родини, а держава – це велика родина, якою потрібно управляти на основі добра, турботи старших про молодших, відданості та поваги.

Патримоніальна теорія (К. Галлер). Представники цієї теорії вважають, що держава є похідною від права власності на землю (патримоніум). Із права володіння землею влада автоматично розповсюджується й на людей, які

проживають на ній. Саме в такий спосіб обґрунтовується ідея феодального союзеренітету.

Договірна теорія має своєю основою ідею укладання угоди між людьми з метою забезпечення спільної користі – взаємної безпеки. Це теорія Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо. На думку цих мислителів, держава виникла в результаті укладання суспільного договору про правила спільного проживання. Вони зазначали, що був час, коли не було ні держави, ні права. У додержавний період в умовах «золотого віку» (Ж.-Ж. Руссо), або «війни всіх проти всіх» (Т. Гоббс), люди жили відповідно до своїх природних прав. Однак не існувало влади, здатної захистити людину, її честь, гідність, гарантувати її права на життя і власність. Для усунення такої соціальної «вади» люди об'єдналися та уклали між собою договір про те, що частину своїх прав, притаманних їм від народження, вони передають державі як органу, що представляє їхні спільні інтереси, а держава, зі свого боку, зобов'язується забезпечити природні права людини. У разі порушення умов договору народ має право на революцію та зміну правителя.

Теорія насильства знаходить свою варіативність у теоріях зовнішнього та внутрішнього **насильства**. Прихильники цієї теорії стверджують, що держава виникла в результаті ведення війн, насильницького підкорення одними людьми інших, одного племені іншим. На їх переконання, держава більше необхідна слабким племенам, аніж сильним. Як інструмент організації та управлінського впливу завойовників, держава стає потужним засобом захисту завойованих від можливих посягань з боку інших сильних племен.

К. Каутський намагався довести, що за умови подальшого розвитку суспільства держава трансформується в інструмент загальної гармонії, орган захисту та забезпечення загального блага як сильних, так і слабких. Історичний досвід свідчить, що завоювання одних народів іншими було реальним фактом існування державності протягом тривалого часу (наприклад, Золота Орда).

У свою чергу Л. Гумплович вважав, що держава виникає внаслідок прагнення племені до розширення свого впливу та могутності. Це призводить до війн і, як наслідок – виникнення державного устрою та соціального розшарування. Причому держава завжди формувалася завдяки меншості завойовників, які були расою переможців. Водночас Є. Дюрінг був прихильником **теорії внутрішнього насильства** однієї частини первісної соціальної групи над іншою. Цей первинний чинник зумовлює виникнення політичного ладу (держави), приватної власності та класів.

Психологічна теорія походження держави (Л. Петражицький), сутність якої полягає в тому, що виникнення держави пояснюється властивостями людської психіки, потребою індивіда жити в колективі, його прагненням до пошуку авторитета, вказівками якого можна було б керуватися в повсякденному житті, бажанням підкоряти та підкорятися. Для обґрунтування своєї ідеї прибічники цієї теорії посилаються на історичні приклади залежності людської свідомості від авторитета вождів, релігійних і політичних діячів, царів, королів та інших лідерів. При цьому Л. Петражицький наголошував на тому, що держава й офіційне законодавство є «проекціями» правових

переживань, «фантазмів» психіки.

Органічна теорія походження держави ґрунтується на уявленні про державу як про живий організм, продукт соціальної еволюції. Так, Г. Спенсер ототожнював процес виникнення та функціонування держави з біологічним організмом. Учений висловив думку про те, що держава – це суспільний організм, який складається з окремих людей, подібно до того, як живий організм складається з клітин. Згідно з цією теорією держава, як і будь-яке живе тіло, базується на диференціації та спеціалізації. Диференціація означає, що держава спочатку виникає як найпростіша політична реальність і в процесі свого становлення ускладнюється, розростається. Цей процес завершується загибеллю держави в результаті її старіння. Спеціалізація передбачає, що формування держави супроводжується об'єднанням індивідів у групи-органі, кожна з яких здійснює визначену, лише їй притаманну функцію. Таким чином, утворюється система органів держави. І все це відбувається так, як у живому організмі, окремі частини якого спеціалізуються на певній функції в системі цілого¹.

Марксистська (матеріалістична, класова, економічна) теорія походження держави (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ульянов (Ленін)). Її суть зводиться до того, що держава виникла внаслідок класової боротьби. Ця теорія є однією з найбільш розповсюджених та аргументованих у вітчизняній юридичній науці гіпотез (обґрунтованого припущення) про походження держави і права. Вона викладена в роботі Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави», підготовленої на основі аналізу історичного матеріалу щодо виникнення держав у Греції, стародавньому Римі та давніх германців. У найбільш загальному вигляді процес виникнення держави можна звести до положення про те, що держава існувала не завжди, а з'явилася на певному історичному етапі розвитку суспільства, коли здійснюється перехід до виробляючої економіки. Передумовою виникнення держави є великий суспільний розподіл праці на види діяльності й виокремлення їх у самостійні напрями: а) землеробство; б) скотарство; в) ремесло; г) професійний обмін товарів (торгівля).

Спеціалізація суспільного виробництва супроводжується вдосконаленням знарядь праці, підвищенням її продуктивності та, як наслідок, – появою надлишкового продукту та приватної власності, значна частка якої накопичувалася в осіб, які здійснювали владні повноваження (вождів, старійшин, військових начальників). Зміни, що відбулися в характері розподілу матеріальних благ, які вироблялися в суспільстві, неминуче позначилися на соціальній структурі суспільства: воно розкололося на антагоністичні класи з непримиримими суперечностями. У зв'язку з цим виникла потреба в такій організації публічної влади, яка змогла б усунути суперечності, що виникли між цими класами. Саме такою організацією і виявилася держава.

Теорія інцесту (кровозмішення). Автором цієї теорії є французький

---

¹ Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення : навч. посіб. / П. А. Рудик. – 2-ге вид., перероб. та допов. – К. : Алерта, 2015. – С. 31.

соціолог і етнограф Клод Леві-Стросс. На його думку, вихідним соціальним чинником у виокремленні людини зі світу природи, структуризації суспільства і виникнення держави виявилася існуюча в первісному суспільстві заборона інцесту, особливо на тому етапі розвитку родової общини, коли люди стали помічати, що від кровозмішення народжуються неповноцінні діти. Для реалізації цієї заборони необхідно було створити спеціальні органи всередині родової общини, котрі здійснювали б контроль за дотриманням заборони, застосовували жорсткі заходи покарання до тих осіб, які її порушили, а також встановлювали б зв'язки з іншими общинами для обміну жінками. Ці контрольні органи з часом і трансформувалися в державний апарат (державу).

Іригаційна (гідралічна) теорія походження держави в найбільш систематизованому вигляді була викладена німецьким ученим К. Вітфогелем у роботі «Східний деспотизм». Сутність її полягає в тому, що в Давньому Єгипті, де на берегах Нілу люди поступово стали переходити до осілого життя, необхідно було будувати канали та інші гідралічні споруди для ведення землеробства. Іригаційні роботи вимагали спеціальної організації та навичок. Їх виконували люди, здатні керувати іригаційним будівництвом. Ці організатори з часом стали першими державними службовцями, котрі уособлювали державний апарат. Отже, на створення держави визначальний вплив мав іригаційний фактор.

Демографічна концепція походження держави (Е. Босеруп). В її основу покладено біологічну теорію Мальтуса. Сутність концепції полягає в тому, що основною причиною виникнення держави стало зростання чисельності населення, котре проживає на певній території, та необхідність управління ним.

Расова теорія походження держави з'явилася в період рабовласництва в Новому Світі та мала на меті реабілітувати його в очах європейського співтовариства. Її основоположник Ж. де Гобіно вважав, що люди поділяються на дві раси: господарів, які створили державу, і рабів, котрі здатні лише підкорятися.

Кризова теорія походження держави (А.Б. Венгеро́в). Причина виникнення перших державних утворень полягає в наявності кризових чинників (економічних, соціальних, екологічних та інших) у період неолітичної революції, при переході до виробляючої економіки.

Спортивна теорія походження держави (Ортега-І.-Гассет), за якої виникнення держави пов'язано з походженням ігор, фізичних вправ, ініціацій і поступовим оформленням спеціальної авторитетної групи організаторів, які з часом отримують владні повноваження¹.

Таким чином, всі вищезгадані теорії по-різному пояснюють причини та умови виникнення держави, кожна з них розкриває одну з можливих сторін процесу виникнення держави. Проте загальну уяву про цю проблему можна отримати лише синтезувавши всі ці теорії (в більшій або меншій мірі довіряючи кожній з них) у загальну універсальну теорію держави, врахувавши при цьому

---

¹ Теорія держави і права : підруч. / [Ю. А. Ведерніков, І. А. Сердюк, О. М. Куракін та ін.] ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 29 – 32.

цілий комплекс чинників, що впливають на розвиток і становлення такої інституції в суспільстві.

1.3 Поняття та ознаки держави

Держава як продукт суспільного розвитку є складним соціальним явищем, тісно пов'язаним і багато в чому залежним від економічного, політичного і культурного розвитку суспільства. Держава – це форма організації політичної влади, що покликана впорядкувати суспільні відносини на певній території. Держава, займаючи особливе місце в політичній системі громадянського суспільства, має характерні ознаки, що відрізняють її від інших політичних інститутів влади. Вона виникла на певному етапі розвитку людства і зберігається до теперішнього часу.

Пізнання ознак держави є складним, оскільки залежить від постійної зміни економічних, соціальних, класових, духовних, релігійних, національних та інших чинників, що визначають її сутність і зміст¹.

Визначення держави зустрічаємо вже в мислителів стародавніх часів. Грецький філософ Платон уявляв ідеальну державу як ієрархію трьох станів: правителів-мудреців, воїнів і чиновників, селян і ремісників². Основоположник утопічного соціалізму Т. Мор стверджував, що держава – це змова багатих проти бідних³. У свою чергу Т. Гоббс назвав державу «природним тілом»⁴. І. Кант вважав, що держава – це об'єднання людей, підвладних правовим законам⁵. Г. Гегель писав про державу як про «ходу Бога у світі»⁶.

З часом характеристики держави поглиблюються, стають ширшими і точнішими. Відомий історик права М.Ф. Владимирський-Буданов визначив державу як союз осіб, які займають певну територію й якими управляє одна верховна влада⁷. Своє визначення держави запропонував Б.О. Кістяківський: держава є правовою організацією народу, що повинна діяти відповідно до соціальних інституцій та регуляторних процедур і правил⁸.

У радянській юридичній літературі панували уявлення про державу, що походили від ідеї класового устрою суспільства, в світлі якої вона розглядалася «як знаряддя, машина для придушення одного класу іншим», «організація економічно пануючого класу» тощо.

Уже в 60-і роки радянським політикам і юристам стає зрозуміло, що необхідні нові підходи до розуміння та визначення держави. У СРСР

¹ Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / [О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін.]; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 60.

² Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 54.

³ Утопический социализм: хрестоматія / Общ. ред. А. И. Володина. – М.: Политиздат, 1982. – С. 56.

⁴ Гоббс Томас. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Т. Польська (наук. ред.), Р. Димерець (пер. з англ.). – К.: Дух і Літера, 2000. – С. 124.

⁵ Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: підруч. / Ф. П. Шульженко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 158.

⁶ Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф. Гегель; пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – С. 32.

⁷ Владимирський-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 4-е изд. – К., 1908. – С. 9.

⁸ Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / С. Хейман; пер. з англ. – К.: Основні цінності, 2000. – С. 121.

з'являється й обґрунтовується ідея загальнонародної держави, яку ніяк не можна було вважати «машиною для підтримання панування». Було вирішено, що характеристика держави як «машини» належить лише до експлуататорських держав і частково до держави диктатури пролетаріату¹.

Сучасний період розвитку держави характеризується тим, що її метою є всебічний розвиток людини, забезпечення умов її життя, прав і свобод. Усе це знаходить своє відображення в сучасних державах – правових, демократичних, соціально-орієнтованих.

Так, С.С. Алексєєв розглядає державу через діяльність апарату політичної влади та його належне функціонування в епоху цивілізації. У таких умовах суспільство існує як окремий інститут, в якому розвиваються демократія, політичні та економічні свободи людини².

Необхідно зазначити, що держава повністю не зливається з суспільством, не розчиняється в ньому, вона є організацією, яка певним чином відокремлена, інституалізована у вигляді механізму держави (державної системи), має власні закономірності становлення, функціонування та розвитку, особливі потреби та інтереси. Тому вивчення характеристик держави повинно здійснюватись як з точки зору єдності держави й суспільства, так і їх відокремленості. Методологічним підходом до подібного аналізу поняття, сутності та призначення держави є розуміння держави як особливої форми організації суспільства.

Отже, **держава** – це суверенна, політико-територіальна організація влади суспільства, яка виражає, узгоджує і забезпечує інтереси населення шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки за участю спеціальних органів управління та правового примусу, вирішує загальносуспільні справи і виступає суб'єктом міжнародно-правових відносин.

До основних суттєвих ознак поняття «держава» відносять такі:

1) наявність території, під якою традиційно розуміють простір, у межах якого здійснюється державна влада.

У складі території держави необхідно розрізняти: а) реальну, фактичну територію, межі якої чітко визначені міжнародними договорами і внутрішнім законодавством; б) квазітериторію (уявну територію), що постійно змінює свої розміри й конфігурацію.

Реальна територія містить у собі: а) сухопутний простір; б) водний простір (акваторія) – територіальне море й внутрішні води; в) повітряний простір (аероторія), розташований над сухопутним і водним просторами; г) надра, що розташовуються під сухопутним і водним просторами.

До квазітериторії відносять:

– військові кораблі й літальні апарати, а також морські й повітряні судна, що перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від їхнього місцезнаходження;

– торговельні морські й повітряні судна під прапором певної держави, що

¹ Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / [О. В. Зайчук, А. П. Заць, В. С. Журавський та ін.] ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 61.

² Алексєєв С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексєєв. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – С. 10.

перебувають у відкритому морі або в повітряному просторі над відкритим морем;

- космічні об'єкти, що належать державі;
- трубопроводи й підводні кабелі;
- нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі;
- території дипломатичних представництв і консульств;

2) *населення* – пов'язана однаковою походженням і мовою культурна спільність людей, яка знаходиться під юрисдикцією держави та на котру поширює свій вплив національне законодавство;

3) *суверенітет*, тобто політико-правова властивість влади, що закріплена нормативним актом та характеризує державну владу як верховну, незалежну, неподільну та єдину.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. зазначені такі ознаки державного суверенітету України:

- **верховенство** – відсутність іншої державної влади на території країни;
- **самостійність** – можливість самостійно приймати рішення всередині країни і зовні при дотриманні норм національного і міжнародного права;
- **повнота** – поширення державної влади на всі сфери державного життя, на все населення і громадські організації країни;
- **неподільність** влади держави в межах її території – єдність влади в цілому і тільки функціональний її поділ на галузі влади: законодавчу, виконавчу, судову;
- **незалежність** у зовнішніх відносинах – можливість самостійно приймати рішення зовні країни при дотриманні норм міжнародного права і повазі суверенітету інших країн;
- **рівноправність** у зовнішніх відносинах – наявність у міжнародних зв'язках таких прав і обов'язків, як і в інших держав.

Суверенітетом володіють будь-які держави незалежно від величини їхньої території, кількості населення, форми правління і устрою. Державний суверенітет є основним принципом міжнародного права. Він знайшов своє вираження в Статуті ООН та інших міжнародно-правових документах;

4) наявність *системи органів та інших організацій*, які створюються державою для виконання її завдань і здійснення функцій і охоплюються поняттям *механізм держави*. Частина органів держави, що створюється для реалізації владних повноважень охоплюється поняттям *апарат держави*;

5) здатність розробляти *загальнообов'язкові правила поведінки*, що визначаються як *норми права*. За допомогою *норм об'єктивного права* держава визначає зміст прав і обов'язків учасників суспільних відносин, а також забезпечує обов'язковість своїх рішень;

6) *державна влада* як здатність і можливість здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою різних засобів (авторитету, права, примусу тощо).

До *факультативних суттєвих ознак* категорії «держава» відносять такі:

- наявність конституції;
- наявність державних символів (прапор, герб, гімн, а для держави, що за

формою правління є монархією, додатковим символом вважається монарх);

- наявність громадянства;
- наявність грошової одиниці;
- участь держави в міжнародних органах і організаціях тощо¹.

Необхідно зазначити, що у вітчизняній юридичній науці термін «сучасна держава» використовується в таких значеннях:

- держава, яка існує в теперішніх умовах;
- держава, що відповідає певним вимогам, які прийняті міжнародним співтовариством, а саме: принципам демократії, верховенства права, поділу влади, політичного та ідеологічного плюралізму, соціальної справедливості тощо.

Серед ознак сучасної держави також виокремлюється її визнання світовим співтовариством. Усі разом ознаки утворюють своєрідну нормативну оцінку держави, через призму забезпечення прав людини, створення умов для ефективного контролю за здійсненням державної влади, забезпечення цілісності цивілізованого і культурного розвитку особи та суспільства.

Так, у сучасному світі існує 251 держава, серед них: 195 незалежних держав, з яких 193 держави-члени ООН, дві держави-спостерігача (Святий Престол, Палестина); 10 держав із невизначеним статусом, тобто які офіційно визнані однією чи декількома державами-членами ООН або визнані частково; 46 володінь, що мають постійне, корінне населення і власне громадянство, але не є незалежними чи мають особливий статус. Окрім того, поза межами цих держав є більш як 30 територій, які не мають постійного населення; або є спірними чи нейтральними територіями і таке інше.

Специфіку існування сучасної держави неможливо розкрити без використання геополітики² як поєднання територіальних особливостей держави з формами та методами реалізації державної влади. При цьому просторове буття сучасної держави не може обмежуватися лише власною територією. Необхідно взяти до уваги географічні, історичні, політичні та інші фактори, що впливають на стратегічний потенціал держави. Сучасна геополітика є системою відносин взаємозалежності, де національна безпека стає вже не стільки як військова, але і як економічна, екологічна, культурна проблема. Таким чином, сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття ними не лише колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей, урахування змін, що відбуваються у світі.

Вихідною для загальнотеоретичної характеристики поняття «держави» є категорія *«сутність»*, під якою розуміють відносно стійку сукупність глибоких, необхідних, внутрішніх властивостей, зв'язків і відносин об'єкта.

Сутність держави розвивається в міру того, як розгортається опосередкована нею суперечність, і виявляє себе зовнішньо як висхідний рух

¹ Теорія держави і права : підруч. / [Ю. А. Ведерніков, І. А. Сердюк, О. М. Куракін та ін.] ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 29 – 32.

² Геополітика – це політологічна концепція, що вбачає в політиці засадничу, визначальну роль географічних чинників: просторове розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність, обмеженість природних ресурсів, клімат, кількість населення тощо.

від державності до держави. Сутність держави виявляється у процесі її дослідження як юридичної категорії, що використовується всіма юридичними науками, та її сприйнятті як феномена.

Сутність держави розглядається через її властивості, які полягають у тому, що вона:

– *всеоохоплююча організація* – об'єднує в єдине ціле всіх членів суспільства (більшість населення пов'язана з державою стійкими відносинами підданства або громадянства), відображає та забезпечує як загальносуспільні інтереси і потреби, так і інтереси й потреби його членів (усі інші соціальні організації – політичні партії, професійні та молодіжні спілки, трудові колективи тощо – охоплюють лише окремі верстви населення);

– *територіальна* – об'єднує членів суспільства (своїх громадян) за територіальною ознакою, територія визначає просторові межі поширення її компетенції;

– *офіційна організація* – репрезентує суспільство, виступає від його імені як усередині держави, так і за її межами;

– *універсальна організація* – об'єднує членів суспільства для вирішення питань, що стосуються різних сфер їх життя;

– *верховна (суверенна) організація* – є вищою за значенням та силою об'єднанням суспільства, всі інші соціальні організації у сфері загальносуспільних інтересів підпорядковані їй;

– *централізована організація* – державні організації мають ієрархічну структурну побудову, тобто нижчестоящі організаційні структури (регіональні (місцеві) органи державної влади, державні підприємства і установи) підпорядковані вищестоящим – загальнодержавним органам державної влади (парламенту, президенту, уряду);

– *володіє спеціальним апаратом публічної влади*, повноваження якого поширюються на все суспільство, а також іншими державними організаціями, що безпосередньо забезпечують вирішення загальносуспільних справ;

– *здатна надавати своїм велінням загальнообов'язковий характер*, що забезпечуються можливістю застосування державного примусу;

– *пов'язана з правом* – організовує життя на правових засадах; право юридично оформлює державу та державну владу та тим самим робить їх легітимними, тобто законними; держава здійснює свої функції в правових формах;

– *встановлює та збирає податки і збори* – це обов'язкові платежі грошима, які стягуються державою. Разом податки та збори формують державну скарбницю, з якої фінансується сама держава та фінансується виконання державою її функцій (освітніх, медичних тощо), надає матеріальну підтримку в межах міжнародного співробітництва економічно слаборозвинутим державам чи постраждалим від природних катаклізмів тощо.

Контрольні питання:

1. Наведіть визначення об'єкта теорії держави та права.
2. Охарактеризуйте предмет теорії держави та права.

3. Дайте визначення функцій теорії держави та права.
4. Назвіть види функцій теорії держави та права.
5. Розкрийте комунікативну функцію теорії держави та права.
6. Розгляньте прогностичну функцію теорії держави та права.
7. Покажіть співвідношення методів і функцій теорії держави та права.
8. Розкрийте основні теорії походження держави та висловіть власне ставлення до них.
9. Сформулюйте поняття та охарактеризуйте основні ознаки держави.
10. Охарактеризуйте поняття «сутність держави».